

CATEGORIILE GRAMATICALE ALE SUBSTANTIVULUI: TRADIȚIE ȘI INOVAȚIE

Doina BUTIURCĂ

Abstract

The present work examines the morphological categories of the noun from a diachronic point of view (gender, number, case).

The metamorphoses of this part of speech are studied with reference to linguistic and extra-linguistic sectors for the most part related to the history of human outlook.

După forma pe care o îmbrăca și după sensul pe care îl avea, substantivul exprima în limba latină ideea de gen, număr și caz. Trecerea substantivelor prin cele șase cazuri la singular și la plural se numea *declinare*. Limba latină clasică a cunoscut cinci sisteme de variație sau de declinare. Deosebirea declinărilor între ele se realiza după terminația *genitivului singular*:

decl. I: -ae (*rosa / rosae*)

decl. a II-a: -i (*lupus / lupi*)

decl. a III-a: -is (*tempus / temporis*)

decl. a IV-a: -us (*fructus / fructus*)

decl. a V-a: -ei (*dies / diei*)

Abandonând criteriul „productivității” în prezentarea declinărilor latine, unii cercetători (1) au considerat declinarea a III-a „un model arhaic” prin faptul că, spre deosebire de substantivele declinărilor I și a II-a, opoziția cazuală a declinării a III-a era marcată și prin alternanțe fonetice, nu numai prin desinențe: „E de presupus – nota Sorin Stati – judecând prin comparație cu celelalte limbi indo-europene, că la începuturile existenței sale latina folosea procedeul alternanțelor în mai mare măsură.”

În latina târzie are loc o reorganizare a declinării substantivelor, datorată trecerii de la o declinare la alta, fenomen pe care Sextil Pușcariu l-a numit metaplasă. Este un fenomen general în limbile romanice. Substantivele de declinarea a V-a sunt tratate ca și cele de declinarea I, mai bine organizată și mai productivă. Forme ca: *facia, glacia* (de decl. I) au câștigat teren în fața celor de declinarea a V-a: *facies, glacies*. Substantivele declinării a IV-a sunt atrase de cele aparținând declinării a II-a, cu desinențe mai clare și mai stabile: lat. *nurus* > rom. veche *noru* (decl. a II-a, întâlnită și astăzi, regional) > rom. *noră* (decl. I). Substantivele aparținând declinărilor a IV-a și a V-a au fost absorbite de clasa celor ce făceau parte din celelalte declinări.

Limba română a conservat substantivele aparținând declinărilor I, a II-a și a III-a. Declinarea I cuprinde substantivele de genul *feminin* (ca și în limba latină), cu terminația nominativului **ă** (**a**, la nominativ singular, din limba latină):

lat. *capra* > rom. *capră*

lat. *rosa* > rom. *roză* (trandafir)

lat. *casa* > rom. *casă*

Și substantivele provenite din declinarea a III-a latină (lat. *frons* > rom. *frunză*), din declinarea a V-a (lat. *glacies* > rom. *gheață*) sau a IV-a (lat. *manus* > rom. *mână*) au fost însumate decl. I în limba română. Categoria substantivelor terminate în **-ea**, moștenite din decl. I latină (lat. *stella* > rom. *stea*) sau provenite din împrumuturi este eterogenă sub aspectul originii, cuprinzând: substantive terminate în **-a** accentuat, provenite din limba turcă (*musaca, basma*); substantive feminine, împrumutate din limba slavă (în limba de origine aceste substantive erau neutre terminate în **-o**): *ciudă, greblă*; substantivul *zi*, provenit din latinescul *dies*, declinarea a V-a.

Apartin *declinării I* și câteva substantive de genul masculin, terminate în **-ă** (*tată*), precum și numele proprii de sex bărbătesc: *Todea, Toma, Costică*.

Declinarea a II-a cuprinde substantive provenite din declinarea a II-a latină, de genul masculin, terminate în consoană (desinență Ø), care în limba latină aveau terminația – us: lat. *lupus* > *lup*, lat. *populus* > rom. *plop*; substantive terminate în **i** semivocalic (lat. *majus* > rom. *mai*); substantive terminate în consoană palatalizată: *ochi* > lat. *oculus*; substantive de genul neutru terminate în consoană (neutrelor latine de declinarea a II-a aveau terminația -um), în -u silabic (*cablu*), în -u semivocalic (*stilou*), în -i semivocalic (*rai*) sau – o, în consoană palatalizată (*unghi*).

Mai omogenă sub aspect etimologic s-a impus declinarea a III-a.

Cuprinde substantive de toate genurile terminate în **-e**, moștenite din declinarea a III-a latină: lat. *solem* > rom. *soare*, lat. *nomen* > rom. *nume*, lat. *nationem* > rom. *națiune*. Tot declinării a-III-a aparțin și substantivele feminine provenite din declinarea I latină (lat. *aranea* > rom. *râie*)

Și categoria cazului a cunoscut metamorfoze din cele mai curioase sub raport diacronic.

Categoria caz este specifică doar numelui. Se presupune că indo-europeana comună cunoștea opt cazuri (nominativ, vocativ, acuzativ, genitiv, dativ, ablativ, locativ și instrumental). Unii cercetători sunt de acord că, în general, cazurile cu o semnificație concretă (locativul, ablativul, instrumentalul) ar fi apărut primele, iar cazurile mai abstracte ar fi apărut mai târziu (nominativul, acuzativul). Pe baza cazurilor cu semnificații concrete s-ar fi născut cazurile cu valori mixte (genitivul, dativul). Sorin Stati este de părere că filiația sensurilor fiecărui caz este imposibil de reconstituit până la apariția primelor texte (2).

Limba latină ca și majoritatea limbilor înrudite exprimă aceleași valori prin categoria cazurilor, cu forme mai puține decât indo-europeana. În limba latină existau șase cazuri: *nominativus* (de la *nominare* = a numi), *genitivus* (de la *gignere* = a naște), *dativus* (de la *dare* = a da), *accusativus* (de la *accusare* = a chema, a acuza), *vocativus* (de la *vocare* = a chema), *ablativus* (de la *auferre* = a lua). Formele cazurilor indicau rolul în care un substantiv cădea în gândirea umană (termenul caz provine din lat. *casus* = cădere).

Din cele șase forme cazuale, limba română a reținut doar două – trei: N – Ac, G – D și, uneori, Vocativ. Pe lângă cauzele fonetice și sintactice ale reducerii formelor cazuale latine, limba română menține tendința generală de reducere a sistemului cazual, începută în indo-europeană.

Prin nominativ se continuă formele din latină. În multe situații există greutăți în privința stabilirii evoluției unui cuvânt, de la forma latină de nominativ sau de la cea de acuzativ. Aceasta se datorează faptului că în latina populară formele de nominativ ale declinării a II-a și a III-a se confundau cu cele de acuzativ. Cauzele erau de ordin fonetic și anume, dispariția consoanelor finale (-s, -m). M. Iliescu este de părere că nu se poate stabili cu rigurozitate dacă nominativul substantivelor românești este moștenit din

nominativul sau acuzativul latin. Fr. Diez consideră că acuzativul ar fi cazul moștenit din limba latină. Fl. Dumitrescu opinează că forma păstrată în limbile romanice este „o chintesență”, o formă comună a tuturor formelor cazuale, nu continuatoarea uneia anume. Într-o anumită perioadă substantivul *casa* avea forme identice pentru toate cazurile.

Cercetările au demonstrat că există câteva nume a căror origine casuală este sigură: la substantivele imparisilabice de declinarea a III-a, formele de nominativ și acuzativ sunt net diferite:

N. – lat. *homo* > rom. *om* (ac. lat. *bominem*)

Unele imparisilabice provin din acuzativul latinesc:

Ac. - lat. *legem* > rom. *lege* (N. lat. *lex*)

Din nominativul latin, limba română a moștenit nume de ființe (cu funcția de subiect). Cazul nominativ nu este o formă – tip în limba română. Acest caz poate fi influențat formal și de alte cazuri: din contaminarea cu genitivul (*tată* provine din forma latină de nominativ, iar *tătăne* din genitivul latin *tatamis*); din formele de Ac.

Nominativul a fost influențat și de vocativ.: alături de *jupân*, *sfânt*, *meșter*, apar formele de nominativ: *un jupâne*, *un sfinte*, *un meștere*. Noile forme se explică prin mai deasa utilizare a acestor substantive la vocativ decât la nominativ. Forme alternante de nominativ și vocativ apar și în cazul numelor proprii: *Petru* – *Petre*, *Ion* – *Ioane* („A plecat Ioanel”; pentru „A plecat Ion!”).

Formele latine de genitiv – dativ s-au conservat ca nominative în limba română în câteva situații: în zilele săptămânii: *marți* (*martis dies*), *joii* (*jovis dies*), *luni* (*lunae dies*); în dativul cu prepoziția a sau la: *dede a lucrători* (în limba sec. al XVI-lea); în dativul locativ (specific limbii vechi și populare): *stai locului*, *așterne-te drumului*.

Etimologia formelor de genitiv – dativ nearticulat a substantivelor feminine de declinarea I, de tipul: *unei case*, *unei fete* a fost mult abordată în cercetarea lingvistică românească. Iată câteva observații:

Genitiv – dativul românesc reprezintă genitiv – dativul latin (cf. H. Tiktin, Ov. Densusianu, S. Pușcariu, Al. Rosetti și Al. Graur): lat. G – D: *rosae* > *roze*;

Genitiv – dativul românesc se datorează substratului (B. P. Hașdeu), argumentul fiind susținut de situațiile similare din albaneză și bulgară.

Genitiv – dativul se datorează influenței slave (Alex. Philippide).

În I.L.R. (3) ipoteza influenței slave este respinsă din două motive: în primul rând, formele din inscripții, *patria*, *regina*, *femina* (în loc de *patriae*, *reginae*, *feminae*) nu sunt întotdeauna relevante iar apoi limba nu este reprezentată doar prin inscripții, ci și prin alte documente. Părerea unanimă este că genitiv-dativul în limba română continuă genitiv-dativul latin.

Și acuzativul a moștenit formele corespunzătoare din limba latină, la declinarea I, a II-a și a III-a parisilabică.

Prepoziția *pe*, ca morfem al complementului direct pune o problemă de sintaxă istorică. Preocupările cercetătorilor sunt legate de două aspecte, vizând perioada în care a apărut această prepoziție ca morfem al acuzativului, precum și faptul că în secolul al XVI-lea nu întâlnim decât rar această prepoziție.

Absența prepoziției *pre* la acuzativ, în textele traduse în secolul al-XVI-lea justifică tendința traducătorilor de a imita textele originale slave, sunt de părere Candrea și Densusianu. Este eronat să invocăm servilismul traducătorilor pentru a explica anumite fapte de limbă – consideră alți cercetători, dintre care l-am aminti pe Sextil Pușcariu.

Convingerea istoricilor limbii , în general, este că utilizarea acuzativului cu „pe” era în secolul al XVI-lea un fenomen aflat într-o fază incipientă ,de tatonare, în limbă și nu reușise să se impună în conștiința vorbitorilor. Scrierea cu *pre* la Ac. datează din epoca imediat anterioară aceleia în care apar primele traduceri ,fapt argumentat și de absența prepoziției din dialectele române de la sudul Dunării.

Limba română este singurul idiom romanic în care există forme de vocativ atât la masculin, cât și la feminin:

m. sg.: - *e*, - *ule*: *băiete*, *băiatule*;

f. sg. : -*o*: *Ileano*, *fetișo*,

m. f. pl. -*lor*: *fraților*, *fetelor*

Desinențele de vocativ au fost analizate pe larg , de către L. Vasiliu (4): desinența –*e* de masculin este moștenită din limba latină și se menține și astăzi în poezia populară (*Stai, lupe, nu mă mânca!*). Această desinență există și în limba slavă, în cazul substantivelor cu tema în –*o* (sl. V. *plode*). Al. Rosetti este de părere că influența slavă ar fi întărit utilizarea vocativului în –*e* moștenit din latină.

- a. desinența –*o* de feminin reproduce vocativul în –*o* al substantivelor feminine din limba slavă, cu tema a: *zeno* (nom. *zena*). Această desinență apare la feminine, indiferent de originea lor (latină, slavă, maghiară).
- b. desinența –*ule* de masculin (*băiatule!*) apare alături de desinența –*e* și s-a format pe terenul limbii române, după secolul al XVI-lea (5).
- c. desinența de plural vocativ –*lor* s-a născut prin extinderea desinenței de dativ plural asupra vocativului (Ov. Densusianu, S. Pușcariu), în construcții în care dativul putea fi confundat cu vocativul („Vă spun vouă, fraților!”).

Există în limba română o tendință generală de folosire a nominativului în locul formei de vocativ: „Anal!” (nu Ano).

Vocativul este un caz productiv în limba română. Conservat din latină, întărit prin slavă și dezvoltat pe teren lingvistic românesc, acesta individualizează limba română în contextul celorlalte limbi romanice.

Genul este categoria gramaticală ce caracterizează numele și unele forme nominale ale substantivului. În istoria culturii a existat o tendință de a stabili relații între cele trei genuri și anumite categorii ale gândirii. Legată de gândire, utilitatea genului era motivată. Într-o etapă veche a limbii indo-europene se pare că ar fi existat două genuri: genul animat și cel inanimat. La începuturi, diferențierea cuvintelor corespundea unui anumit mod de a prezenta realitatea. Martinet considera genul „un produs al gândirii care s-a impus limbii. S-a născut din necesitatea de a satisface o nevoie de comunicare” (6). Caracterul motivat al genului supraviețuiește și azi în limbile bantu, unde există un gen al numelor de oameni, altul al numelor de animale și al treilea, al numelor de unelte. Acest stadiu este al *genului* natural, motivat de Alex. Graur (7) prin concepțiile animiste asupra lumii.

Opoziția masculin – feminin ar fi apărut la pronumele demonstrativ- sunt de părere specialiștii. În sistemul morfologic indo-european, obligativitatea ca fiecare nume de animal să fie masculin sau feminin devine o prioritate. Această etapă se caracterizează prin apariția *genului gramatical*, nemotivat; forma cuvântului nu mai reflectă conținutul semantic.

După destrămarea unității lingvistice indo-europene, diferențele dintre masculin și neutru încep să dispară.

Limba latină cunoștea trei genuri: *genus masculinum*, *genus femininum* și *genus neutrum*. Genul neutru cuprindea substantive neînsuflețite, nume de lucruri, adică obiecte care prin

natura lor nu puteau avea însușiri bărbătești sau femeiești (căci „*neutrum*” înseamnă: nici unul, nici altul). Este justificarea *semantică* a includerii neînsuflețitelor în categoria neutrelor, dublată și de o motivație de ordin formal: existența desinenței –um.

După această *etapă arhaică* a categoriei neînsuflețitelor, latina cunoaște clasificarea substantivelor după sex, fenomen ce reprezintă o schimbare a mentalității primitive. Unele substantive neînsuflețite aparțineau genurilor animate, dar acestea erau concepute ca personificări; noțiunile pe care le reprezentau erau socotite forțe vii. Treptat, distincția însuflețit – neînsuflețit nu a mai fost respectată.

Limba română a conservat genurile latinei populare, cu mici excepții: lat. *templum* > rom. *templu*.

Unele substantive care în limba latină erau de genul neutru, în limba română au devenit masculine, iar altele au trecut la genul feminin. Schimbările de gen s-au produs din motive de natură fonetică.

Căderea consoanelor finale anulează diferența formală dintre masculine și neutre. Genul neutru se autoelimină: *lupu(s)* > *lupu*.

Schimbări de gen au avut loc și în limba română veche. Să comparăm de pildă, formele unor substantive din secolul al XVI-lea cu cele de astăzi:

sec al XVI-lea: *un genuche* – *două genuche* (n)

azi: *un genunchi* – *doi genunchi* (m)

sec. al XVI-lea: *un umăr* – *două umere* (n)

azi: *un umăr* – *doi umeri* (m)

Substantivele de genul neutru au fost absorbite de masculin și feminin, în câteva etape, în limba latină: începând din sec. I, e.n., neutrele latinești primesc terminații masculine în inscripții; neutrele terminate în –um au fost confundate cu masculinele în –us (*vinum* cu *vinus*), ca și cele mai puține la număr, terminate în –er; pluralul neutrelor în –a s-a confundat cu femininul singular cu desinența –a: lat. sg. *pirum* – pl. *pira* a evoluat în limba română la forma pară, simțită ca singular feminin (*o pară*). Spietzer considera că trecerea neutrelor în feminine este cauzată de un proces de „feminizare”, iar George Ivănescu explică fenomenul prin caracterul colectiv al unor plurale, păstrat și la singularele de azi: *frunză, poamă*.

Opoziția animat – neanimat este neutralizată treptat în limba latină, în favoarea noii opoziții masculin – feminin.

Limba română a întărit ideea de neînsuflețit a neutrelor, spre deosebire de celelalte limbi romanice care posedă doar masculinul și femininul. În Maramureș și Crișana, de pildă, apare o desinență specifică a neutrelor –auă, asupra căreia s-a oprit Vasile Arvinte: *lepedeu / lepedeauă*. Această desinență apare la substantivele de origine maghiară.

Genul neutru se caracterizează printr-o mare stabilitate în limba română, spre deosebire de limbile romanice ale Occidentului. Este un gen productiv prin numărul foarte mare de desinențe de plural, dar și de substantive. S-a pus problema dacă neutru este o *inovație* a limbii române sau o rearanjare a neutrelor latinesc, (pierdut în latina populară). Al. Rosetti este de părere că neutru românesc este o rearanjare a neutrelor latinesc, pierdut în latina târzie prin dispariția flexiunii. Limba română a păstrat nealterată distincția animat-inanimat, ba mai mult, a creat în interiorul animatului, un *gen personal*. Genul neutru este

considerat un gen viu ce cuprinde inanimate. Majoritatea neologismelor sunt cuprinse în genul neutru (televizor, aeroport).

S-a considerat că neutrul românesc ar fi un împrumut de *origine slavă*. Foarte puține cuvinte provenite din limba slavă și-au menținut genul neutru (acestea fiind însumate altor genuri în limba română): neutrele slave cu tema în **-o** devin feminine (sl. *pravilo* > rom. *pravilă*), asemenea celor cu tema în **-a** (sl. *gradina* > rom. *grădină*). În consecință, acestea au fost supuse aceluiași tratament ca și substantivele slave în **-a**: sl. *lopata* > rom. *lopată*.

Și masculinele de origine slavă devin în limba română neutre: sl. *bobŭ* > rom. *bob*. Neutrul slav nu este un gen productiv. În consecință, nu putem explica apariția neutrului românesc prin intermediul neutrului slav.

O altă ipoteză este aceea că neutrul românesc și-a menținut nealterat *caracterul romanic*. Meyer-Lubke, George Ivănescu și mai recent I. Fischer au demonstrat că în latină, neutrul s-a consolidat atât prin trecerea masculinelor latinești la neutre (în latina populară), cât și prin aceea a masculinelor de declinarea a IV-a, la neutrele limbii române.

Unii cercetători au susținut că neutrul românesc ar proveni din *substrat* (Octav Nandriș). Argumentul adus în acest sens ar fi stabilitatea neutrului în limba albaneză. Sandfeld argumentează similitudinea genului neutru în limbile română și albaneză, fie printr-un substrat etnic comun, fie printr-o perioadă de conviețuire româno-albaneză. Concluzia generală este că se poate vorbi doar de un paralelism albano-român, nu de o proveniență a neutrului din substrat.

În stadiul actual al limbii române stabilizarea definitivă a neutrului nu s-a realizat. Ec. Goga a observat că neutrul nu reunește numai inanimate, marea majoritate a inanimatelor fiind de genul feminin; termenii tehnici nu și-au stabilit încă genul, fiind folosiți atât la masculin cât și la neutru.

Ca gen, neutrul este – în stadiul actual de dezvoltare a limbii – mai puțin consolidat decât masculinul și femininul.

Opoziția de număr își are începuturile în indo-europeană și își menține caracterul motivat până astăzi. S-a observat că gramaticalizarea acestei opoziții este la fel de veche ca și gramaticalizarea opozițiilor de gen. Indo-europeana comună avea trei numere: singular, dual și plural, marcate prin desinențe diferite. Dualul nu s-a menținut în limba latină. *Duo, ambo, viginti*, chiar dacă sunt vechi forme de dual, au în latinește același regim sintactic ca și pluralele. De la începuturile evoluției sale, limba latină nu cunoaște decât opoziția de număr cu doi termeni, singular-plural, atât la *nomen* cât și la *verbum*.

Singularul latin se află în deplină unitate cu sensul, deci cu gândirea. La numele de popoare, de grupuri mari de persoane întâlnim *singularul colectiv*, un vechi fenomen cu caracter popular. Existau și în limba latină cuvinte care aveau la singular alt sens decât la plural (*singularia tantum*): *aldes – templum* (sg), *casă* (pl.); *littera* (literă) – *litterae* (soare). Sunt *pluralia tantum* numele de divinități: (*Iemures, penates*), de populații (*Quirites, Ramnes*), de părți ale corpului perechi (*nares, lumbi*), termeni anatomici, militari.

Pluralul pentru singular este un fenomen întâlnit foarte des la poezii epocii imperiale.

Limba română a moștenit sistemul binar, singularul fiind opus pluralului prin mărci de ordin formal. Două sunt elementele prin care se exprimă numărul în limba română: *desinențe specifice* și *alternanțe fonetice* (frate – frați). „Flexiunea internă” (S. Pușcariu) cuprinzând alternanțele vocalice și consonantice individualizează limba română în raport cu celelalte limbi romanice, în care pluralul se exprimă numai prin desinențe.

Alternanțele vocalice și consonantice sunt expresia acțiunii unor legi fonetice. Apariția lor nu se explică prin accidente fonetice, ci prin analogie, acestea fiind legate, în general, de

domeniul morfologiei. Alternanța verbală (pers. I, sg / pers. I, pl) se extinde și la flexiunea nominală. Atât la verb cât și la substantiv aceste alternanțe sunt o problemă de număr: *tac – tăcem; pradă – prăzi*. În *cadă – căzi*, distincția singular – plural este exprimată prin trei opoziții: **a/ă** și **d/z** (în interiorul cuvântului), **ă/i** (desinența **i** alterează consoana precedentă). Observăm din acest exemplu că numărul este marcat redundant, dublu sau chiar triplu (prin două alternanțe fonetice și desinență) în limba română. Alternanțele fonetice au așadar valoare morfologică.

Spre deosebire de celelalte limbi romanice, limba română cunoaște șase desinențe de plural:

pentru feminin:

-e (mofete, mese);

-ele (curele); -ale (cazmale), -le (stele)

Variantele desinenței –e din exemplele date sunt condiționate de forma substantivului: -i (cărți).

Limba română cunoaște în ceea ce privește desinențele, dubletul **–e/ –i**. În limba veche, desinența **–e** era frecventă în structuri ca: *inime, greșale* și reprezenta forma de nominativ plural. În stadiul actual al limbii, **–i** s-a generalizat: *grădini, inimi, greșeli*. Variația liberă se menține și în forme ca: *ciocolate – ciocolăzi, rulade – rulăzi*.

Pentru *masculine* se cunoaște desinența **–i** vocalic (în substantive cu desinența **–u** vocalic): *codru – codrii, lotru – lotrii*.

Neutrele cunosc următoarele desinențe:

–e (*ace*);

–uri (*noduri, poduri*); Este o inovație a limbii române actuale în raport cu limba sec. al XVI-lea, unde era folosită forma –ure: *graiure, chipure*.

Desinența **–uri** este omniprezentă atât la substantivele cu „corp fonetic mai redus”, de tipul *dopuri, focuri, becuri*, cât și la adjectivele, participiile și interjecțiile substantivizate: *goluri, amaruri, răsărituri, ofuri*

Între desinențele de neutru **–e** și **–uri** există o concurență ce a dus la apariția unor forme duble: *diamanturi* (în Pastelurile lui Vasile Alecsandri), *diamante* (în limba română actuală).

Desinențele de plural au fost explicate atât *etimologic* cât și *neetimologic*

Sunt *etimologice*:

- desinența **–e** a pluralului nominativ feminin (lat. *mensae* > rom. *mese*);

- desinența **–i** a pluralului masculin (lat. *lupi* > rom. *lupi*);

Nu au o explicație etimologică:

- pluralul femininelor de declinarea I în **–i** (lat. *porta* > rom. *poartă*). Originea desinenței **–i** a fost diferit explicată. O primă ipoteză este că desinența **–i** a apărut prin analogie cu substantivele masculine de declinarea I terminate în **–ă** și **–i**, de tipul: *tată, papă, poșă, vlădică* (cu pluralele *tați, pați, poși, vlădici*). Unii cercetători consideră că **–i** s-ar fi extins de la acest nucleu, impunându-se și în cazul celorlalte substantive. Ipoteza este respinsă, avându-se în vedere faptul că numărul de substantive cu conținut masculin este prea mic pentru a fi putut impune desinența **–i** la toate celelalte substantive.

Al. Lambrior este de părere că desinența **–i** a pluralului feminine de declinarea I reprezintă un **–e** final, trecut la **–i**: *porte (portae) > porti > porti*. Ipoteza este infirmată prin faptul că nu orice **–e** final se transformă în **–i**, ci numai un **–e** final fără valoare morfologică.

Sextil Pușcariu explică desinența feminină de plural **-i** din lat. arhaic **-is**. Chiar dacă formele latine arhaice ar putea fi acceptate „*in abstracto*”, în mod real, continuitatea fenomenului arhaic latin în limba română este aproape imposibil de argumentat. Limba română nu conține elemente de latină arhaică.

H. Tiktin considera că desinența **-i** de plural feminin a apărut prin analogie directă cu pluralele masculine: pluralul *pâni*, după pluralul *viermi*. Cercetătorul nu explică de ce analogia s-a produs restrictiv, numai la unele feminine cu pluralul în **-e** și nu a cuprins un număr mai mare.

I. Șiadbei formulează o ipoteză bazată pe conținut, nu pe formă, care ar justifica apariția pluralului în **-i**: desinența **-i** a pluralelor feminine își are originea în numărul mare al masculinelor care și-au schimbat genul, evoluând la feminine. Înainte ca modificarea de gen să se fi produs, masculinele au primit la plural **-i**: *flori* sau **cani* de exemplu, au urmat modelul lui *betrani*. La transformarea genului substantivelor masculine în feminine, desinența **-i** a rămas neschimbată.

În ceea ce privește desinențele de plural ale substantivelor neutre, limba latină cunoștea doar două: **-a**: *bracia*; **-ora**: *tempora*.

Pluralul neutru latin în **-a** devine în limba română veche **-ă**: lat. *bracia* > rom. *brață*. În limba română actuală aceste substantive primesc desinența **-e**: *brațe*.

Înlocuirea lui **-ă** cu **-e** s-a produs în scopul evitării confuziei dintre singular feminin și plural neutru: în limba română exista deja o desinență **-ă**, dar pentru singular (*masă, casă*). În acest caz nu mai putea fi admisă încă o desinență de plural, identică celei de singular.

Desinența **-ora** se transformă în limba română în **-ură**: lat. *tempora* > *tempură* (lb. rom. veche) > *timpure* (sec. al XVI-lea) > rom. *timpuri*. Trecerea de la **-ure** la **-uri** nu se explică doar prin transformarea lui **-e** final în **-i**. Lat. *tempora a* evoluat la forma articulată *timpurile* care, prin disimilare vocalică, a devenit *timpurile* iar apoi *timpuri*, prin căderea articolului.

Originea desinenței neetimologice de nominativ plural, declinarea a III-a, **-i** (generalizată ca și în limba italiană), a provocat controverse dintre cele mai spectaculoase:

Meyer – Lübke explică evoluția lui **-i** pe baze fonetice, fiind de părere că desinențele latine **-as, -is** (pl. **-es**) s-au transformat în **-i**. Înainte de a dispărea, **-s** final a modificat vocala atonă precedentă care a dat în limba română **-i**. Ipoteza nu a fost acceptată, deoarece **-s** nu a putut provoca o transformare de acest tip, la nivelul desinențelor.

Sextil Pușcariu consideră că desinența **-i** provine din forma latină arhaică **-is**. După căderea consoanei finale, **-i** s-a impus la toate substantivele de declinarea a III-a. Al. Rosetti a demonstrat că această ipoteză nu se poate susține, deoarece în momentul când s-a produs căderea lui **-s** final, în latina populară **-e** și **-i** se confundaseră într-un singur sunet. Într-o altă ordine de idei, fenomenele latinei arhaice nu sunt operante datorită faptului că nu au putut supraviețui până în perioada latinei populare, având în vedere distanța extrem de mare dintre cele două etape. Rosetti oferă totuși, o explicație plauzibilă acestei *enigme morfologice*, cum o numea Al. Procopovici, prin argumente de ordin sintactic: adjectivele cu trei terminații de tipul *bonus, -a, -um*, cu pluralul în **-i** au exercitat o influență deosebită asupra substantivelor de declinarea a III-a. Substantivele de declinarea a III-a erau însoțite de adjective cu trei terminații, așa încât sintagma *homines boni* a devenit *homine boni* după căderea lui **-s** final. Aceste adjective au impus desinența **-i** și la substantive (*multi cani*).

În limba română se produce o reorganizare a declinărilor latine, ce constă în trecerea de la o declinare la alta a substantivelor, printr-un fenomen general în limbile romanice. Tendința de trecere la o flexiune mai bine organizată și mai productivă, reducerea numărului declinărilor, simplificarea flexiunii nominale sunt doar câteva trăsături. Având o flexiune incompletă, cuprinzând un număr foarte mic de substantive, în majoritatea cazurilor, abstractele în **-ies**, de declinarea a V-a pierd teren în fața declinării I, mai productivă și mai bine organizată. Substantivele declinării a IV a sunt atrase de cele aparținând declinării I, a II a și a III a. Româna continuă tendința de simplificare a sistemului cazual, începută în indo – europeană și continuată în latină, prin eliminarea ablativului.

Această tendință nu se menține și în ceea ce privește numărul: limba română a extins alternanțele vocalice și consonantice de la flexiunea verbală la flexiunea nominală, spre deosebire de latină care le eliminase. A reorganizat genul neutru, dispărut în limbile romanice apusene.

NOTE

¹ vezi Sorin Stati, *Istoria limbii române*, vol.I, pag. 126

² Sorin Stati, *în I.L.R.* I, pag. 123

³ vezi Florica Dumitrescu, ... pag. 205

⁴ L. Vasiliu, *Observații asupra vocativului în limba română*, în S.G., vol. I, pag. 5 - 24

⁵ I. Coteanu, *Ce este -ule de la vocativ*, în *Omagiu Iordan*, pag. 215

⁶ Martinet, *Le genre féminin en indo-européen: examen fonctionnel du problème*, în BSL, L II (1956) p. 85

⁷ Al. Graur, *op. cit.*, pag 213

Bibliografie

1. Armbruster, Adolf, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*. București, 1972.
2. Coseriu, Eugenio, *Limba română în fața Occidentului*, Cluj – Napoca, 1994.
3. Dimitrescu, Fl., *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973
4. Drăganu, N., *Românii în veacurile IX – XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933.
5. *Fonetica și dialectologie*, București, 1958
6. Gheție, Ion; Mareș, Al. *Graururile poporului român*, Craiova, 1973
7. Graur, Al., *Studii de lingvistică generală*, București, 1960
8. Gh. Guțu, *Dicționar latin – român*, ediția a III-a, Ed. Științifică, București, 1973
9. *Istoria limbii române*, I și II, București, 1965, 1969
10. Iordan, Iorgu și colab., *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1965.
11. Mihăescu, H., *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, 1961.
12. Mihăilă Gh., *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1961
13. Niculescu, Al., *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*. București, 1965
14. Păcurariu, Mircea, *Istoria bisericii ortodoxe române*, București, 1992
15. Pătruț, I., *Influențe maghiare în limba română*, în SCL, IV, 1953
16. Protase, D., *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și a numismaticii*, București, 1966
17. R. H. Robins, *Scurtă istorie a lingvisticii*, traducere Dana Ligia Ilin, Ed. Polirom, 2003

18. Rosetti, Al., *Istoria limbii române*, București, 1968
19. Al. Rosetti, Aurelian Lăzăroiu, *Introducere în fonetică*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982
20. Russu, I. I., *Elemente autohtone în limba română – Substratul comun româno – albanez*, București, 1970
21. Sala, M., *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București, 1970.
22. Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, traducere Irina Izverna Tarabac, Polirom, 1998
23. Vasiliu, Em., *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968.